

Małgorzata Kupisiewicz

Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie

Pedagog specjalny – człowiek o wyjątkowych predyspozycjach osobowościowych, profesjonalista posiadający rozległą, interdyscyplinarną wiedzę i umiejętności

Wprowadzenie

Pedagogika specjalna jest nauką społeczną, zarówno teoretyczną jak i praktyczną o charakterze interdyscyplinarnym. Korzysta bowiem z osiągnięć nauk pomocniczych, takich jak pedagogika, psychologia, kognitywistyka, socjologia, medycyna, ekonomia, prawo, informatyka, technika oraz technologia zwłaszcza elektroniczna, a także w ostatnim czasie neurobiologia. Ogromnym postęp w zakresie tych nauk umożliwia podjęcie wczesnej interwencji i stymulacji, dzięki którym wtórne konsekwencje uszkodzenia np. słuchu, wzroku, sprawności intelektualnej, autyzmu czy innych zaburzeń występujących u dzieci, mogą być zminimalizowane. Nauki współdziałające z pedagogiką specjalną wnoszą swój wkład wiedzy zarówno do rozwiązań teoretycznych, jak i zastosowań praktycznych, obejmujących działania dydaktyczne i pozadydaktyczne mające związek z procesami rewalidacji/rehabilitacji oraz terapii. Dzięki temu możliwa staje się realizacja koncepcji integracyjno-normalizacyjnych służących poprawie jakości życia osób z niepełnosprawnością¹. W ostatnich latach obserwować można znaczącą zmianę w podejściu do granic i możliwości rozwoju osób z niepełnosprawnością. Pojmuje się je dynamicznie, jako wykorzystanie potencjału rozwojowego jednostki, a nie rozwoju uwarunkowanego uszkodzeniem. Odrzuca się zatem determinizm biologiczny w postrzeganiu osoby niepełnosprawnej, przenosząc punkt ciężkości z defektu na zachowane możliwości.

¹ W. Dykciak *Pedagogika specjalna*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2009

Z kolei postęp w zakresie diagnostyki zaburzeń rozwoju spowodował, iż w obszarze badań pedagogiki specjalnej znalazły się nie tylko dzieci i młodzież z organicznymi uszkodzeniami zmysłów, ale także osoby przewlekle chore, z uszkodzeniami narządu ruchu, dzieci ze sprzężonymi uszkodzeniami, a także jednostki niedostosowane społecznie. Co więcej w wyniku intensywnego narastania znaczenia działań profilaktycznych w zakresie korygowania zaburzeń, badaniami objęto także osoby o zagrożonym rozwoju, z wybiórczymi deficytami rozwojowymi, z patologicznych środowisk wychowawczych, mające trudności w nauce i społecznym przystosowaniu. Ponadto na uwagę zasługuje fakt, że obecnie w kręgu oddziaływań pedagogiki specjalnej są osoby w różnym wieku – poczynając od pierwszych lat życia, aż do późnej starości.

Pedagogika specjalna już dawno przestała mieć status wyłącznie szkolnej pedagogiki specjalnej, kiedy jej zręby kształtowała Maria Grzegorzewska, a jej zadania realizowane są w wielu różnorodnych instytucjach także poza szkolnictwem. Szczególną uwagę zwraca się na poprawę jakości życia osób z niepełnosprawnością we wszystkich sferach życia, poprzez wsparcie udzielane przez różne instytucje rządowe i pozarządowe umożliwiające udział osób niepełnosprawnych w życiu społecznym oraz doświadczanie przez nie satysfakcji z działalności zawodowej i społecznej. Istota rehabilitacji tych osób rozpatrywana jest zatem w kontekście podmiotowości, autorehabilitacji i autonomii²

Kształcenie pedagogów specjalnych przygotowanych do pracy z osobami z niepełnosprawnością w tak szerokim spektrum, jakie współcześnie obejmuje pedagogika specjalna jest nie lada wyzwaniem. Wymagania i oczekiwania wobec profesji pedagoga specjalnego są ogromne. A jednak, co warto w tym miejscu zaznaczyć, zawód *pedagog specjalny* został ujęty w *Klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania* niedawno. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej³ w tej sprawie weszło w życie z dniem 1 stycznia 2015 roku. Zawód pedagog specjalny zarejestrowany został pod numerem 235919 w kategorii 2359 *Specjaliści nauczania i wychowania gdzie indziej niesklasyfikowani*.

² M. Kupisiewicz *Problematyka pedagogiki specjalnej na łamach czołowych polskich periodyków pedagogicznych po II wojnie światowej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa, 2005

³ *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania z dnia 4 lipca 2014*

Obszary aktywności zawodowej pedagoga specjalnego

Kwalifikacje zawodowe pedagoga specjalnego odnoszą się do takich płaszczyzn oddziaływania, które dotyczą opieki, kształcenia, wychowania, diagnostyki psychopedagogicznej, terapii, współpracy ze środowiskiem, rehabilitacji, resocjalizacji, terapii osób w różnym wieku (od urodzenia do późnej starości) z odchyleniami od normy (powyżej lub poniżej) w zakresie rozwoju i funkcjonowania psychofizycznego oraz społecznego. Dlatego pedagog specjalny powinien integrować ze sobą działania zorientowane na:

- celową i intensywną wczesną opiekę, stymulację i wspomaganie rozwoju małego dziecka z niepełnosprawnością;
- specjalistyczną rehabilitację dzieci, młodzieży i dorosłych ukierunkowaną na określony rodzaj niepełnosprawności;
- edukację w której respektowane są specjalne, zróżnicowane potrzeby i możliwości poznawcze uczniów z różnymi rodzajami i stopniem niepełnosprawności niezależnie od tego czy kształcenie i wychowanie ma charakter integracyjny, inkluzyjny, czy odbywa się w przedszkolach i szkołach specjalnych;
- wsparcie w dążeniach do samodzielności oraz integracji społecznej dzieci młodzieży, osób dorosłych z niepełnosprawnością.

Obecnie te wszystkie działania pedagoga specjalny musi również spajać i harmonizować z działalnością nastawioną na realizację zadań pracownika socjalnego, sprawującego opiekę nad osobami niepełnosprawnymi i ich rodzinami, udzielając im pomocy w odzyskiwaniu bądź wzmacnianiu zdolności do funkcjonowania w społeczeństwie, a także polityka socjalnego zorientowanego na rzeczywistość społeczną i sprawy dotyczące praw człowieka i praw dziecka, uznawania praw osób z niepełnosprawnością: do rozwoju zgodnego z możliwościami, poszanowania godności, autonomii osobowej i społecznej. Można uznać, że pedagoga specjalnego powinien cechować szczególny profesjonalizm, którego synonimem jest doskonałość w działaniu opartym o interdyscyplinarną wiedzę i umiejętności, ale także wartości etyczne. Praca na rzecz drugiego człowieka, to dla pedagoga specjalnego wartość autoteliczna, która wiąże się wielką odpowiedzialnością. Chcę jednak podkreślić, że profesjonalne wsparcie, którym pedagog specjalny obejmuje osobę z niepełnosprawnością nie może być czymś wyjątkowym, raczej standardem, jaki musi sobie postawić, nie powinien przy tym oczekiwać, iż inni dostrzegą w tym jakąś wyjątkowość⁴. Podstawą jest otwarcie na drugiego

⁴ D. Podgórska-Jachnik *Drugi, trzeci, czwarty... poszukiwanie sensu pracy pedagoga specjalnego w różnych estetykach wychowawczych*, „Studia Edukacyjne” nr 28/2013

człowieka, poszanowanie jego godności, indywidualności, a także nieustające doskonalenie siebie oraz poszerzanie profesjonalnej zawodowej skuteczności.

Spektrum kompetencji zawodowych pedagoga specjalnego

Profesjonalizm pedagoga specjalnego obejmuje szeroki wachlarz kompetencji:

- **merytorycznych** w zakresie prowadzenia procesów usprawniania, korektury i kompensacji z wykorzystaniem różnych metod i technik terapeutycznych;
- **dydaktycznych i psychologiczno-pedagogicznych** dotyczących diagnozowania dydaktycznego, planowania, organizowania, kontroli i oceny przebiegu i wyników procesów edukacyjnych;
- **komunikacyjnych**, które przejawiają się m.in. w zakresie posiadania wiedzy i umiejętności komunikowania się z wykorzystaniem werbalnych oraz wspomagających i alternatywnych metod komunikacji interpersonalnej;
- **współdziałania**, wyrażających się w postaci zachowań prospołecznych i umiejętności kształtowania ich u podopiecznych oraz sprawności w działaniach integracyjnych w tym np. rozwiązywania sytuacji problemowych w drodze mediacji i kompromisu;
- **kreatywnych**, w zakresie poszukiwania i tworzenia optymalnych metod i technik dydaktycznych i terapeutycznych;
- **informatycznych i technicznych**, dzięki którym może sprawnie korzystać z nowoczesnych technologii;
- **osobowościowych oraz moralno-etycznych**, które cechuje humanitaryzm wyrażający się m.in. uznaniem podmiotowości podopiecznego niezależnie od rodzaju i stopnia jego niepełnosprawności, odpowiedzialność, uczciwość, oraz empatia, jako konstruktywna wrażliwość na cudze cierpienie, umiejętność dostrzegania i wczuwania się w problemy innych, wytrwałość i konsekwencja, a także samokrytycyzm i zdolność do pogłębionej refleksji moralnej⁵.

Zawód pedagoga specjalnego – jak już pisałam – należy do grupy zawodów podmiotowych, nastawionych na pracę z drugim człowiekiem, dlatego poza przygotowaniem teoretycznym/merytorycznym o charakterze interdyscyplinarnym wymaga licznych kompetencji praktycznych, a także,

⁵ M. Kupisiewicz, *Słownik Pedagogiki Specjalnej*, PWN, Warszawa 2013

a może przede wszystkim szczególnych predyspozycji wewnętrznych – osobowych w tym charakterologicznych i empatycznych oraz pogłębionej świadomości moralno-etycznej. „(...) wyróżnia się wśród innych profesji specyfiką różnorodności podmiotu jego humanistycznych oddziaływań, która polega na tym, że jako nauczyciel-wychowawca zarazem wchodzi on w kluczowe narracje i role społeczne facylitatora, przewodnika i tłumacza oraz osobliwe, skomplikowane emocje dzieci i trudne reakcje rodziców, a także psychicznie obciążające sytuacje i zadania”⁶. Niezwykle ważna jest pogłębiona wiedza, świadomość, wzmożona refleksja pedagoga specjalnego odnośnie złożoności i zarazem specyfiki rozwoju osobowości osób z niepełnosprawnością. Zależny jest on bowiem od bardzo wielu czynników m.in.: wcześniej ukształtowanej osobowości, czasu wystąpienia niepełnosprawności, jej rodzaju i głębokości, infernalności i gwałtowności wystąpienia, indywidualnej reakcji psychologicznej na uszkodzenie organizmu oraz postaw środowiska w jakim żyje osoba niepełnosprawna. Niebezpieczna i szkodliwa jest tendencja do uproszczonego, sztywnego łączenia niepełnosprawności z trwałymi cechami osobowości, często negatywnie ocenianymi społecznie. Pedagog specjalny jest wyczulony na takie zjawiska, umie budować pozytywny obraz osoby niepełnosprawnej w społeczeństwie, a także przeciwdziałać naznaczeniu i stygmatyzacji. Pole jego pozytywnych, wspierających, a przy tym kreatywno/twórczych i często niekonwencjonalnych działań (nie ograniczanych rutyną) jest szerokie, obejmuje bowiem nie tylko osoby z niepełnosprawnością, ale także ich rodziny, rodzeństwo, środowiska życia tych osób, a także ogół społeczeństwa.

Często w wielu publikacjach możemy przeczytać, dłuższe lub krótsze listy oczekiwań wobec pedagoga specjalnego związane nie tylko z formalną realizacją przez niego zadań wynikających z wykonywanego zawodu, ale wielu innych: „Od pedagoga oczekuje się m.in. dojrzałości, empatii i wrażliwości, podmiotowego podejścia do każdej jednostki, życzliwości i wyrozumiałości, postawy tolerancyjnej, bezinteresowności, gotowości do niesienia pomocy, pracowitości, w tym także społecznego zaangażowania, czy szeroko pojętej aktywności, cierpliwości, konsekwencji, sumienności i odpowiedzialności, umiejętności nawiązywania bezpośredniego kontaktu

⁶ W. Dykciak, *Tendencje rozwoju pedagogiki specjalnej. Osiągnięcia naukowe i praktyka (z perspektywy 50-lecia pracy pedagogicznej z osobami z niepełnosprawnością)*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Oddział w Poznaniu, Poznań, 2010, s. 143.

z ludźmi i współdziałania z nimi⁷. Można zadać w tym miejscu pytanie, czy wymienione cechy pedagoga specjalnego nie prowadzą do powstania zbyt wyidealizowanego wyobrażenia i wygórowanych wymagań?

Refleksja pedagoga specjalnego nad samymi sobą w perspektywie relacji z osobami niepełnosprawnymi

Namysł nad kondycją pedagoga specjalnego we współczesnym świecie wskazuje na potrzebę rozpatrywania paradygmatów etyczno-moralnych, osobowościowych pełnionej przez niego roli zawodowej i społecznej. Chcę wskazać kilka takich paradygmatów, ale moim celem nie jest ich gloryfikowanie tylko uaktywnienie refleksji, zastanowienia nad ważnością i możliwością ich osobowego kreowania w toku kształcenia pedagogów specjalnych. Są to: paradygmat człowieczeństwa, poczucia odpowiedzialności, autorytetu wyzwającego i samoaktualizacji na który szczególnie chcę zwrócić uwagę. Rozważania, które w tym miejscu podejmuję stanowią w dużej mierze moją osobistą refleksję pedagoga specjalnego. Nie będę zatem w sposób tradycyjny, po kolei ich omawiać, ale ujmować je koncentrycznie pokazując, jak się wzajemnie przenikają i podejmując próbę dotknięcia ich istoty.

Zacznę od sprawy moim zdaniem najważniejszej. Pedagogą podejmującego pracę z osobami z niepełnosprawnością charakteryzuje przede wszystkim **człowieczeństwo**, które polega, na okazywaniu miłości podopiecznym, życzliwości, zrozumienia, bliskości, na dzieleniu się radością i fascynacją z kontaktu. Wśród cech pedagoga specjalnego ważny jest głęboki humanitaryzm, wyrażający się m.in. uznaniem podmiotowości niepełnosprawnego wychowanka, oraz zdolności empatyczne. Pedagog specjalny to człowiek otwarty na komunikaty płynące od dziecka jako osoby, umiejący je interpretować jako sygnały do udzielenia informacji zwrotnej niejednokrotnie w postaci pomocy i wsparcia⁸.

Osiągnięcie pełni człowieczeństwa, satysfakcji zawodowej, radości w pełnych szacunku relacjach z osobami niepełnosprawnymi to przyświecające codziennej pracy pedagoga specjalnego cele do których dąży w procesie **samoaktualizacji, samodoskonalenia** w praktykowanej płaszczyźnie zawodowej. Z. Uchnast twierdzi, że „Rozwój osobowości ku pełni człowieczeństwa

⁷ A. Gop *Sylwetka pedagoga specjalnego – badania korelacyjne studentów pedagogiki specjalnej*, „Szkoła specjalna” 2/2013, s. 96.

⁸ M. Zaorska *Rola i miejsce pedagoga specjalnego w kreowaniu działalności edukacyjno-terapeutycznej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Pedagogika, XXVIII, Zeszyt 405, 2012

i psychologicznego zdrowia jest uwarunkowany rozwojem zdolności do transcendencji indywidualistycznych aspektów samoaktualizacji przez zachowania synergiczne, realizację uniwersalistycznych wartości, demokratycznych postaw, bezinteresownej miłości do innych oraz twórczą aktualizację całości życia⁹. W rozumieniu twórcy pojęcia samoaktualizacja Kurta Goldsteina¹⁰ polega ona na możliwie najlepszym wykorzystaniu swojego potencjału w danych okolicznościach życiowych. Znaczy to, że w żadnym momencie życia nie możemy określić człowieka jako dostatecznie gotowego, nie jest też najbardziej istotne, kim jest dzisiaj, ale raczej to, kim może być jutro, kim stanie się jutro. Orientacja ku przyszłości implikuje uznawanie samoaktualizacji za nieustanny i satysfakcjonujący proces stawania się. Pojęciem dopełniającym wartość i znaczenie samoaktualizacji jest „samorealizacja”, jako nadrzędny motyw sterujący ludzką aktywnością zorientowany na spełnienie możliwości i urzeczywistnienie osobistego potencjału. Potrzeba samoaktualizacji pedagoga specjalnego ujawnia się w momencie odczuwania wewnętrznego imperatywu w stronę doskonalenia swoich umiejętności, wyzwania twórczych możliwości i chęci nieustannego „stawania się na nowo” nauczycielem – terapeutą dzieci i młodzieży niepełnosprawnych. Chcę jednak w tym miejscu zwrócić uwagę na stanowisko przedstawicieli psychologii fenomenologiczno-egzystencjalnej, którzy poszerzają zagadnienie samoaktualizacji o związki jednostki z otoczeniem i jej funkcjonowaniem w społeczeństwie. V. Frankl¹¹ twierdzi, że istotą ludzkiej egzystencji jest **samotranscendencja**. Osoba dążąca do samotranscendencji żyje według wartości które nie są tylko ukierunkowane na *Ja*, ale realizacje wartości istniejące poza nią samą. Dzięki zdolności do realizacji wartości obiektywnych rozwija się jej potencjał twórczy, dynamizm działania na rzecz innych ludzi, gotowość do poszukiwania sensu życia. Dzięki dopełniającemu ją procesowi samoaktualizacji jednostka realizuje wartości osobiste w celu uzyskania równowagi wewnętrznej. Osiągnięcie zatem optymalnego poziomu samorealizacji możliwe jest wówczas, gdy pedagog specjalny, będąc przede wszystkim w zgodzie z sobą, będzie pozostawać jednocześnie w zgodzie z otoczeniem, z innymi ludźmi, przez

⁹ Z. Uchnast *Psychologia samoaktualizacji – podejście organizmiczne i synergetyczne* s. 196. [W:] A. Tokarz (red.). *Pamięć, osobowość, osoba* : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 2010

¹⁰ J. Janowska *Samoaktualizacja w teorii i praktyce kształcenia nauczycieli*, Lublin: Wyd.UMCS. 2000

¹¹ Frankl, V.E. *Transcendencja jako fenomen ludzki*. [W:] V.E. Frankl (red.), *Wola sensu* . Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2010

respektowanie z empatią i syntonią praw innych ludzi i wymagań środowiska społecznego.

Zachowanie **proporcji pomiędzy wewnątrzsterownością i zewnątrzsterownością**, czyli pomiędzy poleganiem na sobie i realizowaniem wymogów społecznych, a także środowiska życia swoich podopiecznych jest jednym z ważniejszych pryncypiów działalności pedagoga specjalnego. Chodzi o zdolność do podejmowania autonomicznych decyzji w oparciu o „własne zasoby psychiczne” wiedzę, doświadczenie i umiejętności, nie uleganie stereotypom, a także sprawność w znalezieniu właściwej proporcji między kompromisem a ustępstwem wobec podopiecznych w procesie osiągnięcia przez nich celów rozwojowych oraz rehabilitacyjnych. Niezbędna jest przy tym **zdolność pedagoga specjalnego do autorefleksji**, która jest ważnym narzędziem samodoskonalenia. Jako nieodłączny element tożsamości skłania go do oceny siebie samego i własnych czynów. Dzięki umiejętności zachowania dystansu wobec siebie pozwala dostrzec w innym świetle własne działania i pozwala na ich korektę.

Patrząc na pedagoga specjalnego z perspektywy podmiotowego funkcjonowania w świecie niezaprzeczalną wartość ma stawanie się autonomicznym podmiotem, który utożsamia się ze swoim działaniem i bierze za nie **odpowiedzialność**. „Bycie sobą i bycie nauczycielem nie kolidują ze sobą”¹² Chcę zwrócić w tym miejscu uwagę na dwa aspekty owej odpowiedzialności: formalną, w której istotny jest stosunek człowieka do obowiązków i reguł postępowania oraz substytucyjną która polega na podejmowaniu i ponoszeniu odpowiedzialności za drugiego człowieka np. podczas wyboru drogi i przebiegu procesu rehabilitacji¹³. Jest jeszcze jedna kwestia, pedagog specjalny to osoba, która ma inspirować wzmocniać, usamodzielniać swoich podopiecznych, ale także angażować ich w procesy decyzyjne oraz przekazywać odpowiedzialność na ich własne barki. Chodzi o uaktywnienie w osobie niepełnosprawnej procesu autorewalidacji, który polega na dynamizowaniu jednostki wzbudzaniu motywacji do aktywności i pracy nad sobą, a także ponoszenia odpowiedzialności za siebie w procesie wykorzystywania i rozwijania zachowanych sprawności oraz minimalizowania ograniczeń spowodowanych zaburzeniami.

¹² H. Kwiatkowska, *Pedeutologia*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa, 2008

¹³ K. Szewczyk *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa – Łódź 199

Kolejna ważna kwestia, nad którą chcę się chwilę zatrzymać, sformułowana jest w postaci pytania, czy i jak pedagog specjalny odnajduje się w swojej zawodowej roli, czy akceptuje siebie w tej roli, jaką postawę przyjmuje wobec społecznych oczekiwań, dylematów, które musi rozstrzygać. **Akceptacja samego siebie i swojej roli zawodowej** pedagoga specjalnego stanowią podstawową przesłankę zachowań akceptujących wobec uczniów niepełnosprawnych niezależnie od problemów, przeszkód, bariery i utrudnień powodowanych samą niepełnosprawnością, ale także jej konsekwencjami dla rozwoju dziecka. Dzięki temu, mimo zmagania się z często piętzącymi się trudnościami i złożonością problemów w pracy z uczniem niepełnosprawnym, pedagog specjalny będzie – przy pełnej akceptacji ucznia takim, jakim jest i przyznawania mu prawa do bycia sobą – dostrzegał wartości tkwiące w pracy, otwierające możliwości dla podopiecznego, ale także dla jego własnego rozwoju zawodowego i osobowego.

Zwraca się uwagę na dwa podejścia do roli zawodowej pedagogów, adaptacyjne: przedmiotowe oraz heurystyczne: podmiotowe. Moim zdaniem, nieodzowna i bezwarunkowa jest orientacja przejawiająca się nieograniczoną gotowością pedagoga specjalnego do traktowania swojej pracy na rzecz osób z niepełnosprawnością jako **działalności heurystycznej**. Przejawia się ona umiejętnością refleksji pedagogicznej związanej z tworzeniem nowych jakości, wprowadzaniem zmian we własnej rzeczywistości zawodowej niezbędnych do rozwiązania często nowych, nieznanych dotąd pedagogowi specjalnemu problemów¹⁴. Samoaktualizującego się pedagoga specjalnego cechują niestandardowe i innowacyjne działania, co ma szczególne znaczenie w rehabilitacji niepełnosprawnych wychowanków. Twórczość w jego pracy, to określona zdolność do poszukiwania, przetwarzania, przekształcania, modyfikowania i rozwiązywania każdej trudnej sytuacji, w jakiej znalazł się on sam oraz jego podopieczni i ich rodzice.

Konieczna jest oprócz tego zdolność pedagoga specjalnego do **prospektywnego patrzenia na osobę z niepełnosprawnością** i wszelkie działania wobec niej podejmowane. Chodzi o zdolność do planowania, organizowania i reorganizowania procesu dydaktycznego i rehabilitacyjnego w kategoriach od wizji „na dzisiaj” do perspektywy „na jutro”¹⁵.

¹⁴ K. Rubacha, *Pełnienie roli nauczyciela a realizacja zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000

¹⁵ Z. Palak, B. Papuda -Dolińska *Samoaktualizacja jako istotny wymiar kompetencji zawodowych pedagoga specjalnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska” Wydział Pedagogiki i Psychologii Vol. XXVII, 2, 2014

Obecnie pedagogika specjalna coraz wyraźniej ujmuje swoiste właściwości osób niepełnosprawnych na tle cech wspólnych z osobami pełnosprawnymi oraz w kontekście ogólnych teorii rozwoju człowieka. Dlatego podkreślane jest znaczenie kształcenia wychowania, rehabilitacji każdej jednostki do takiej pełni jej życia, jaką może osiągnąć. Zasadnicze aspekty takiego podejścia to odkrywanie szans, rozwijanie potencjalności.

Zadaniem pedagoga specjalnego jest zatem takie definiowanie celów postępowania pedagogicznego w których, uwzględniona zostaje dynamikę skutków tego postępowania bardziej odległych w czasie w życiu konkretnego człowieka. Podejmowanie działań, które zapewnią osobie niepełnosprawnej poczucie godności, autonomii, podmiotowości i umożliwią wypracowanie własnych najbardziej dla danej osoby skutecznych strategii adaptacyjnych, pobudzą ją do autorehabilitacji, a także będą w perspektywie czasowej przyczyniać się do jej wzmocnienia i rozwoju.

Niezbędne jest przy tym w pracy pedagoga specjalnego niemal nieustanne **uaktualnianie ocen**. Postrzeganie człowieka niepełnosprawnego w holistyczny sposób, troszcząc się o wszystkie sfery jego życia. „Elastyczność myślenia, innowacyjność, refleksyjność zapobiegają uleganiu krzywdzącym dla osoby niepełnosprawnej stereotypom, schematycznej kategoryzacji i jednostronnej reprezentacji jej funkcjonowania”¹⁶. Chodzi o gotowość pedagoga specjalnego do podejmowania rozważnej, rzeczowej, wnikliwej i systematycznej diagnozy funkcjonalnej. Skupienie się na możliwościach osoby niepełnosprawnej, dostrzeganie jej ograniczeń, ale nie jako kategorii stałych i niezmiennych, ale ulegających fluktuacji. Przy tym ogniskowanie uwagi na rzeczywistych potrzebach i pragnieniach osoby z niepełnosprawnością, a nie tylko na doraźnych celach terapeutycznych.

Praktykę pedagoga specjalnego zwłaszcza pracującego z dziećmi i młodzieżą z różnym rodzajem i stopniem niepełnosprawności charakteryzuje **realistyczne podejście do ich osiągnięć**. Chodzi z jednej strony o nie zaniżanie wymagań i nie postrzeganie ucznia wyłącznie poprzez pryzmat ograniczającej niepełnosprawności, a z drugiej dostrzeganie i radość z postępów każdego dnia i unikanie nadmiernych wymagań przerastających możliwości ucznia. Pewnym niebezpieczeństwem w pracy pedagoga specjalnego mogą być jego przesadne, wygórowane ambicje odnośnie do własnej mocy sprawczej w procesie edukacji rehabilitacji podopiecznego. Nieodzwonne jest udzielanie uczniowi z niepełnosprawnością wsparcia w procesie rozwoju

¹⁶ Tamże s.18

poprzez przedstawienie różnorodnych ofert na miarę jego potrzeb, ale także realnych jego możliwości.

Pedagog specjalny zdaje sobie w pełni sprawę, iż specyfika pracy z dzieckiem niepełnosprawnym wiąże się z faktem dłuższego lub krótszego czasu oczekiwania na efekty prowadzonych działań rehabilitacyjnych, nie są one zwykle bezpośrednie. Ważny jest zatem **optymizm, wytrwałość, cierpliwość** pedagoga specjalnego i umiejętność czerpania radości, satysfakcji i spełnienia z codziennej pracy z dzieckiem. Podążanie z dzieckiem niepełnosprawnym małymi krokami (na jego miarę) może stać się budującą inspiracją do osiągania dalekosiężnych celów. Istotne bowiem jest nie tylko osiągnięcie celu, ale również drogą, która do nich prowadzi.

Znaczącą dla efektywności procesu edukacji i rehabilitacji uczniów niepełnosprawnych zdolnością pedagoga specjalnego jest **wyzwalanie i przeżywanie** razem z wychowankami całego spektrum **emocji** w codziennym życiu szkolnym. W relacjach międzyosobowych dominować powinny pozytywne emocje, ale uczeń niepełnosprawny musi nauczyć się też radzenia sobie z negatywnymi emocjami, które towarzyszą takim pejoratywnym zjawiskom społecznym jak odrzucenie, nietolerancja dla inności. Ponadto zmagania się z wysiłkiem fizycznym i psychicznym towarzyszącym rehabilitacji, pokonywanie trudności szkolnych których doświadczają uczniowie niepełnosprawni wymaga od nich odporności psychicznej, umiejętności radzenia sobie z negatywnymi emocjami, które tym zjawiskom towarzyszą. Pedagog specjalny może udzielać wsparcia uczniom, ale przede wszystkim może być modelem od którego uczeń niepełnosprawny będzie się uczył regulować swoje stany emocjonalne. Niezwykłą wartością wychowawczą, ale też terapeutyczną mają umiejętności uzewnętrzniania pozytywnych silnych emocji i przeżywania ich razem z podopiecznymi. W dobrych pełnych otwartości i rzeczywistej wzajemnej akceptacji relacjach emocjonalnych z niepełnosprawnymi uczniami pedagog specjalny może odnaleźć źródło motywacji i zaangażowania oraz satysfakcji ze swojej pracy.

Na koniec jeszcze jedna refleksja. Efektywność funkcjonowania pedagoga specjalnego w znacznej mierze zależy od specyfiki kontekstów sytuacyjnych procesu rehabilitacji i specjalnej edukacji. Bardzo często są to okoliczności wieloznaczne, nieprzewidywalne, a także zawierające elementy sprzeczności o wysokim stopniu niepewności. Zdolność do radzenia sobie z takimi sytuacjami określa się pojęciem akceptacji wieloznaczności sytuacyjnej, tolerancji wieloznaczności (*ambiguitatstoleranz*). Charakteryzuje się ona umiejętnością akceptacji odmiennych punktów widzenia, dostrzegania istnienia różnych możliwości wyjścia z sytuacji problemowej, zdolnością

przełamania myślenia dychotomicznego, które polega na postrzeganiu świata w sposób skrajny, dwubiegunowy *tertium non datur*.¹⁷ W działalności pedagoga specjalnego tolerancja wieloznaczności umożliwi wszechstronne, wieloaspektowe postrzeganie innych osób z uwzględnieniem zarówno pozytywnych, jak i negatywnych cech charakteru, możliwości i ograniczeń funkcjonowania, unikając przy tym stereotypowych, kategoriycznych i jednoznacznych ocen. Stanowi ważny punkt wyjścia do ponownego rozpatrywania i analizowania i określania na nowo takich kategorii pojęciowych, jak niepełnosprawność, rozwój, postęp i każdorazowo definiowania ich ponownie w perspektywie osobowej indywidualności, niepowtarzalności każdej jednostki z niepełnosprawnością. Umiejętność spojrzenia przez pedagoga specjalnego na rzeczywistość edukacyjno-terapeutyczną w całej jej złożoności ułatwia prognozowanie skuteczności podejmowanych działań, pozwala przewidzieć dynamikę i rozwój sytuacji, skutecznie zaplanować adekwatne oddziaływania pedagogiczno-rehabilitacyjne¹⁸.

Podsumowanie

Kończąc moje rozważania pragnę podkreślić, iż zwróciłam uwagę na niektóre tylko obszary kondycji pedagoga specjalnego. Moją ambicją nie było ukazanie wszystkich, co zresztą uważam za niemożliwe, a nawet niepotrzebne. Chodziło mi bardziej o zatrzymanie się i skupienie nad tym, co dla mnie samej, jako pedagoga specjalnego jest ważne. Nie chciałabym też, aby tekst ten był odczytany w kategoriach, jaki pedagog specjalny powinien być, raczej w kategorii, co jest dla pedagoga specjalnego ważne w refleksji nad sobą, swoim życiem, pracą i własną, częstokroć subiektywną oceną uzyskiwanych rezultatów. Chodzi mi bowiem o tworzenie i realizowanie w biegu życia koncepcji własnej osoby tak, aby stawać się „człowiekiem dla innych” i „człowiekiem z innymi”¹⁹

¹⁷ T. Ronginska *Zachowanie człowieka w sytuacji wieloznacznej - kontekst psychologiczny*, „Problemy Profesjologii”, 1, 2011

¹⁸ Z. Palak, B. Papuda -Dolińska *Samoaktualizacja jako istotny wymiar kompetencji zawodowych pedagoga specjalnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska” Wydział Pedagogiki i Psychologii Vol. XXVII, 2, 2014

¹⁹ W. Pasierbek (red.) *Pedagogika ignacjańska wobec wyzwań współczesnego humanizmu*, Akademia IGNATIANUM, Kraków 2008.

Bibliografia:

- Dykcik W., *Tendencje rozwoju pedagogiki specjalnej. Osiągnięcia naukowe i praktyka (z perspektywy 50-lecia pracy pedagogicznej z osobami z niepełnosprawnością)*, Wydawnictwo Naukowe Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego, Oddział w Poznaniu, Poznań, 2010.
- Dykcik W. *Pedagogika specjalna*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2009.
- Frankl, V.E. *Transcendencja jako fenomen ludzki*. [W:] V.E. Frankl (red.), *Wola sensu* (s. 47-69). Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2010.
- Gop A. *Sylwetka pedagoga specjalnego – badania korelacyjne studentów pedagogiki specjalnej*, „Szkola specjalna 2/2013..
- Janowska J. *Samoaktualizacja w teorii i praktyce kształcenia nauczycieli*, Wyd. UMCS, Lublin 1998.
- Kupisiewicz M. *Słownik Pedagogiki Specjalnej*, PWN, Warszawa 2013.
- Kupisiewicz M. *Problematyka pedagogiki specjalnej na łamach czołowych polskich periodyków pedagogicznych po II wojnie światowej*, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warszawa 2005.
- Kwiatkowska H., *Pedeutologia*. Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Palak Z., Papuda–Dolińska B. *Samoaktualizacja jako istotny wymiar kompetencji zawodowych pedagoga specjalnego*, „*Annales Universitatis Mariae Curie - Skłodowska*” Wydział Pedagogiki i Psychologii Vol. XXVII, 2, 2014
- Pasierbek W. (red.) *Pedagogika ignacjańska wobec wyzwań współczesnego humanizmu*, Akademia IGNATIANUM, Kraków 2008.
- Podgórska-Jachnik D. *Drugi, trzeci, czwarty... poszukiwanie sensu pracy pedagoga specjalnego w różnych estetykach wychowawczych*, „*Studia Edukacyjne*” nr 28/2013.
- Ronginska T. *Zachowanie człowieka w sytuacji wieloznacznej - kontekst psychologiczny*, „*Problemy Profesjologii*” nr 1, 2011.
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz zakresu jej stosowania z dnia 4 lipca 2014.*
- Rubacha K., *Pełnienie roli nauczyciela a realizacja zadań rozwojowych w okresie wczesnej dorosłości*, Wyd. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2000.
- Szewczyk K. *Wychować człowieka mądrego. Zarys etyki nauczycielskiej*, PWN, Warszawa – Łódź 1999.

Uchnast Z. *Psychologia samoaktualizacji – podejście organizmiczne i synergetyczne* [W:] Aleksandra Tokarz (red.). *Pamięć, osobowość, osoba*: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. Kraków 2010.

Zaorska M. *Rola i miejsce pedagoga specjalnego w kreowaniu działalności edukacyjno-terapeutycznej*, Acta Universitatis Nicolai Copernici, Pedagogika, XXVIII, Zeszyt 405, 2012.

**Special education teacher – a person of exceptional personality
predispositions, a professional holding a vast,
interdisciplinary knowledge and skills**

The article is the Author's personal reflection on the condition of a special education teacher - a professional representing a broad interdisciplinary knowledge and above all, a person "for others", distinguished by exceptional personality and ethical-moral predispositions. The article's attention is focused on the paradigm of humanity, sense of responsibility, liberating authority and self-actualization of a special education teacher.